İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

GÜNEY-DOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

8-9

1979 - 1980

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1980

SAKIZ ADASINDA AÇILAN ÖZEL BAHRİYE MEKTEBİ *

Ali İhsan GENÇER

Bilindiği gibi, Osmanlı Türkleri tarih boyunca büyük donanmalar meydana getirmiş ve bunlarla unutulmaz zaferler kazanarak, Türk Deniz Tarihine şanlı sahifeler açmışlardır. Fakat ne yazıkki, bu şanlı sahifeler imparatorluğun yalnız yükselme devrine münhasır kalmıştır. Zira XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, devlet müesseselerinin bozulmaya başlamış olduğu artık tamamen su yüzüne çıkmış ve Türk deniz gücü de bu olumsuz gelişmeden kendini kurtaramamıştır.

Türk deniz gücünün böyle bir duruma düşmesine en büyük âmil, deniz gücü denildiği zaman, sadece kuvvetli bir harb filosunun düşünülmesi, hiçbir zaman kuvvetli bir harb filosunun koruyacağı etkin bir deniz ticaret filosunun düşünülmemiş olmasıdır. Şurasını belirtmek gerekirki, kapitülasyonların da Türk deniz ticaret filosunun gelişmesini büyük ölçüde engellediği bir gerçektir.

1773 de açılan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn ise yalnız harb gemilerine subay yetiştirmeyi amaç edinmiş bulunuyordu. Zaten bu sıralarda devletin deniz ticaret filosu kurmak ve onu geliştirmek gibi mes'eleleri düşünecek bir durumu da yoktu. Zira Çeşme'de yakılan harb filosunun (1770) tekrar nasıl meydana getirileceğinin planlanması ile meşgul olunuyordu.

Deniz ticaret filosunun önemini ilk def'a anlayan ve mirî ticaret gemilerinden oluşacak bir ticaret filosu kurmayı tasarlayan III. Selim olmuştur. Fakat kendisinin bu teşebbüsü kuvvede kalmış fiiliyât safhasına çıkamadan Kabakçı isyanı ile boğulup gitmiştir. II. Mahmud ise bu hususta gayreti görülen padişahlarımızdandır. Hatta mirî ticaret gemileri

---

* Bu yazı, IV. Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresinde (Quatrième Congres International des Etudes du Sud-Est Européen, Ankara, 13-18 août 1979) tebliğ olarak verilmiştir.

için bir de nizâmnâme hazırlatmıştır. Ne yazıkki bundan da bir netice çıkmamış, zira 1827 de Navarin'de Türk deniz gücü bir kere daha yakılmıştır.

Bu sıralarda buharın makinaya tatbiki ve ilk buharlı gemilerin kullanılmaya başlanması, denizcilikte yeni bir dönemin açılmakta olduğuna işaret ediyordu. Nitekim kısa bir zamanda yelkenli gemilerin yerlerini yavaş yavaş buharlı gemiler almaya başlamıştı. Bizde ise ilk buharlı gemi 1827 senesinde İngiltere'den satın alınarak hizmete sokulmuştu. Ayrıca 1831-1839 seneleri arasında Osmanlı Devleti hizmetine giren Amerikalı gemi mühendislerinin gayreti ile Türk tersânelerinde de buharlı gemiler yapımına girişilmiş bulunmaktaydı[1]. Bu gemiler küçük çapta olduklarından, daha ziyade ticaret maksadı ile kullanılmak üzere inşa edilmekteydiler.

Buharlı gemilerin deniz gücüne katılması ile gemilerin sevk ve idaresi, tamamen teknik bilgiye dayanması ve dolayısıyla yeni bir takım beceriler istemesi, gemi alât ve edevâtının gelişmesi, eski usül gemicilik fenni ile yetişenleri oldukca güç bir durumda bırakıyordu. Bu hususta ise deniz mühendishânesi bir şey yapamıyor, hatta harb filosu için dahi subay yetiştirmekte güçlük çekiyordu. Tüccar gemilerine ise hiçbir faydası dokunamıyordu. Bu durumdan Türk denizciliği ziyadesiyle zarar gördüğü gibi, geçimini denizcilikten kazanan Akdeniz'in bazı sahil şehir ve ada ahalisi, özellikle sakinleri Türk ve Rum ahaliden oluşan Sakızlılar en fazla zarar görenlerdendiler. Sakız adası sakinleri gemiciliği öğrenmek için ya Yunanistan'a veya Avrupa'ya gitmek zorunda kalıyorlardı[2]. Bu durum 1848 senesine kadar devam etmiştir[3]. Bu tarihte, Ali Çelebi-zâde Mehmet Efendi isminde bir zât, Tersâne-i Âmire'de imtihan olarak, deniz fenlerine ait bilgisi kontrol edilmiş ve neticede ehliyetli olduğuna kanaat getirilerek kendisine Kaptan Paşa tarafından «buyrultu» verilmek suretiyle; deniz fenlerini, gemiciliği meslek edinen Türk ve Rum gençlerine öğretmeye başlamıştır[4]. Bu arada Sakız adası bir takım felâketlere uğramış bağ ve bahçeleri harab olmuştu. Mehmet Efendi de bu felâketten kendini kurtaramamış, bağ ve bahçesi harab olmuş, ayrıca 1849 senesinde meydana gelen bir yangında da mal ve mülkü telef olarak mektebi kapatmak mecburiyetinde kalmıştır.

Kaptan Paşa buyrultusuyla kısa da olsa faaliyetini devam ettiren

---

1 Bkz. Ali İhsan Gençer, «XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika». *Fındıkoğlu Armağanı*, İstanbul 1977, s. 359-374.

2 Başbakanlık Arşivi, *İrâde, Meclis-i Vâlâ*, nr. 5349, Lef 1 (bkz. klişe I).

3 *Aynı vesika*, Lef 2 (bkz. klişe II).

4 *Aynı vesika*.

bahriye mektebi, 1850 Haziran'ında Abdülmecid'in Akdeniz ve Ege Adalarını ziyareti esnasında[5] tekrar açılma imkânı bulmuştur. Şöyleki, Abdülmecid Girit ve Rodos'u ziyaret ettikten sonra Sakız adasına uğramış ve burada üç gün Kaza Kaymakam'ının misafiri olarak kalmış ve nâmına yaptırılan camiide cuma namazı kılmıştır. Padişahın ziyareti esnasında maiyetinde bulunan devlet ricâline Ali Çelebi-zâde Mehmet Efendi'nin bu hayırlı hizmetinden söz edilmiş ve devlet ricâli konu ile ilgilenerek Mehmet Efendi'nin bizzat İstanbul'a gelmesini istemişlerdir.

Devlet ricâlinin davetine uyarak İstanbul'a gelen Mehmet Efendi, beraberinde bir de tavsiye mektubu getirmiştir. Mektup, David Urquhart[6] isimli bir şahsa aitti. Sadâret makamına hitaben yazılan mektup[7], Mehmet Efendi tarafından Hariciye Nezâreti kanalıyla Sadârete takdim edilmiştir.

David Urquhart'ın 27 Temmuz 1850 tarihini taşıyan mektubunda ezcümle, Sakız adasının, Osmanlı tebeası olan Rumlar'ın seyr-i sefaîni için bir merkez olduğu, fakat burada gemicilik fenlerini öğretecek herhangi bir müessesenin bulunmadığı, gençlerin bu fenleri öğrenmek için, ya Yunanistan'a ya da Avrupa'ya gitmek zorunda kaldıkları belirtiliyordu.

Seyr-i sefaîn kâidelerini öğretecek bir mektebin açılmasının az bir para ile gerçekleşebileceğini belirten David Urquhart, bundan büyük faydalar sağlanacağını ve ayrıca devletin tebea nezdinde şan ve şerefinin bir kat daha artacağını da ifâde ediyordu. Padişah'ın ziyareti sırasında Sakız limanının yenilenmesine irâde buyurulduğuna değinen David Urquhart, bir kaç seneden beri Sakız ahalisinden Ali Çelebi-zâde Mehmet Efendi adlı bir zatın, adada seyr-i sefain usulünü tedris için bir mektep açtığını, Türkçe ve Rumca olarak öğretim yaptığını, böylece tüccar gemileri kaptanlarından birçok kimsenin mesleklerine dair bilgilerini arttırdıklarını bildiriyordu.

---

5 Abdülmecid'in Akdeniz ve Ege Adaları seyahati için bkz. Hayreddin, *Vesâik-i Tarihiye ve Siyâsiye*, İstanbul 1326, s. 61-62.

6 Vesikalarda (داويد اوركارت) ve (داوند اورقارت) şeklinde yazılmaktadır. Büyük bir ihtimalle bu zat, Kasım 1831 de İstanbul'a gelen İngiltere elçisi Sir Stratford Canning'e refakat eden ve eylül 1832 senesine kadar İstanbul'da kalarak tekrar İngiltere'ye dönen, Türkiye ve Türkler hakkında eserleri bulunan David Urquhart'tır. Kendisinin doğu ile ilk irtibatı 1827 senesi başlarında Yunan ihtilâline iştirakıyle başlamıştır. Bu ayaklanma sırasında kendisi Sakız muhasarasına da katılmış ve hatta bu arada ağır bir şekilde yaralanmıştır. (Fazla bilgi için bkz: *The Dictionary of National Biography*. Ed. Leslie Stephen-Sidney Lee. London 1937-38 (üçüncü baskı), XX, 43-45).

7 David Urquhart'ın mektubu için bkz: Başb. Arşv. *İrâde, Meclis-i Vâlâ*, nr. 5349, Lef 1. (bkz. klişe I).

Ada ahalisi tarafından Mehmet Efendi'nin babası Ali Çelebi'nin de gayet iyi tanındığını, kendisinin ise bu işte ehliyetli olduğunu belirten David Urquhart, böyle bir hizmetin ada ahalisi için büyük bir ihsan olacağını da ifâde ediyordu.

Mektupta daha sonra, Mehmet Efendi'nin bağ ve bahçesinin harap olduğu, geçen sene çıkan bir yangında da mal ve mülkünün telef olması ile mektebin kapandığı belirtiliyordu. Bu sebeblerden dolayı mektebin tekrar açılabilmesi için Mehmet Efendi'ye devlet tarafından maaş bağlanması ve ayrıca bahriye rütbelerinden binbaşılık rütbesinin kendisine verilmesi de teklif ediliyordu.

David Urquhart'ın teklif ettiği bir diğer husus da, öğretim için Meçidiye Camii'nin yakınında münasip bir mahalle «oda» inşa edilmesi olmuştur. Gerek bu odanın yapımı, gerekse mektebin lüzûmlu âletlerinin temini için lâzım olan paranın altı yüz «direkli riyali» geçmiyeceğini belirten David Urquhart, mektebin zamanla gelişeceğini, hoca adedinin artabileceğini, böylece Akdeniz mektebinin merkezi olabileceğini de ifâde ediyordu. Ayrıca Padişah'ın ziyareti sırasında hazır bulunan devlet ricâline Mehmet Efendi'nin bu hizmetlerinden bahsedildiği ve kendisinin İstanbul'a davet edildiği de belirtiliyordu. Mektupta son olarak, Mehmet Efendi'nin halen adanın topçu redifleri defterinde kaydı olduğu belirtilmekteydi.

Sadâret Makamı durumu gözden geçirerek, bir karara varılabilmesi için mes'eleyi Meclis-i Vâlâ'ya havale etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da bu hususta yapılan görüşmelerde, Mehmet Efendi de bizzat hazır bulunmuş, kendisine öğretim hususunda, mektep ve gerekli âletler hakkında sualler tevcih edilmiş, Kaptan Paşa'dan iki sene evvel aldığı buyrultu da göz önüne alınarak, böyle bir mektebin açılmasında millî ve mülkî faydalar mülahaza edilerek adanın münasip bir mahallinde mektep açılmasına ve burada Müslüman ve Osmanlı tebeası Rumlara gemicilik fenlerinin öğretilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Mehmet Efendi'nin bu hizmetlerinden dolayı ada gelirlerinden olmak üzere kendisine ayda 500 kuruş maaş bağlanmasına, dersleri yapmadığı tesbit edilirse bu paranın kesilmesine, mektebin kontrolü, dolayısiyle derslerin yapılıp yapılmadığının tesbiti işinin ada muhassılları tarafından yürütülebilmesi için, Cezâir-i Bahr-i Sefîd valisine yazılı talimat verilmesine, maaş keyfiyetinin maliye nezaretine havalesine karar verilerek, 7 Şevval 1266 (16 Ağustos 1850) tarihli mazbatada tesbit edilmiş ve Sadâret Makamı'na takdim edilmiştir[8].

Sadâret Makamı tarafından mes'ele tekrar gözden geçirilerek, 13

8 Başb. Arşv. *İrâde, Meclis-i Vâlâ,* nr. 5349 Lef 2. (bkz. klişe II).

Şevval 1266 (22 Ağustos 1850) tarihli Sadâret takriri ile beraber Meclis-i Vâlâ mazbatası ve David Urquhart'ın mektubu Padişah'a arzedilmiştir. İki gün sonra çıkan irâdede[9], alınan kararlar yerinde ve uygun bulunarak Mehmet Efendi'nin 500 kuruş maaş ile Sakız Adası'nın münasip bir mahallinde bahriye hocalığı yapması gerçekleşmiş oluyordu. Böylece Türk ve Rum gençleri meccanen gemicilik fenlerini Yunanistan'a ve Avrupa'ya gitmek lüzumu hissetmeden öğrenmeleri devlet tarafından sağlanmış oluyordu.

Mehmet Efendi'ye bahriye hocalığı yapması için verilen bu imtiyaz kısa zamanda bazı kimseler tarafından istismar edilmiş ve devletten izin almaksızın Akdeniz'de bazı mahallerde bilip bilmeden bahriye mektepleri açmaya kalkışmışlardır. Osmanlı tebeası ve himayelik iddiasında bulunan bu kimseleri, Mehmet Efendi zamanında ihbar ederek, keyfiyeti bir tezkere ile Kaptan Paşa'ya bildirmiştir.

Mehmet Efendi tezkeresinde[10], bahriye hocalığı yapabilmek için önce İstanbul'da imtihana girilmesinin şart olduğunu, aksi takdirde bilip bilmeden bahriye fenlerini öğretmeye cür'et gösteremiyeceklerini belirtiyordu. Mehmet Efendi'nin bu tezkeresi, Kaptan Paşa kanalıyla Sadâret Makamı'na gönderilmiş ve burada mes'ele gözden geçirilerek bu hususta bir karar alınabilmesi için konunun Meclis-i Vâlâ ile Bahriye Meclisi'nde görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Sadâret Makamı mes'ele ile ilgili bir takrir hazırlayarak, Mehmet Efendi'nin tezkeresi ile beraber 20 Muharrem 1267 (25 Kasım 1850) tarihinde Padişah'a arz etmiştir[11]. Sadâret takririnde Mehmet Efendi'nin iddia ettiği hususlar zikredilmekteydi.

Mehmet Efendi'nin tezkeresine ilk cevab 8 Safer 1267 (13 Aralık 1850) tarihli bir mazbatâ ile Bahriye Meclisi'nden gelmiştir[12]. Bahriye Meclisi bu hususta verdiği kararda, Osmanlı topraklarında ecnebî tebeanın mektep açmasına ruhsat verilemiyeceğinin aşikar olduğu, Osmanlı tebeası bir kimsenin ise böyle bir mektep açmadan önce, yazılı olarak müracaat etmesinin gerektiği ve ayrıca mahallî meclislerden durumlarını gösteren bir mazbatanın tanzim edilmesinin şart olduğu, bütün bunlardan sonra İstanbul'a gelerek Bahriye Meclisi'nce imtihan edilmeleri ve böylece hocalık yapabilmesine dair ruhsatnâme verilmesinin kâide gereği olduğu belirtilmiştir.

Bahriye Meclisi'nin kararı Mehmet Efendi'nin tezkeresi Padişah tarafından gözden geçirilmiş ve 17 Safer 1267 (22 Aralık 1850) tarihinden

---

9 *Aynı vesika,* Lef 3 (bkz. klişe III).
10 Başb. Arşv. *İrâde, Meclis-i Vâlâ,* nr. 6201 Lef 1, (bkz. klişe IV).
11 *Aynı vesika,* Lef 2 (bkz. klişe V).
12 *Aynı vesika,* Lef 3 (bkz. klişe VI).

çıkan irâdede[13] hiçbir kimsenin kendi bildiğince bahriye mektebi açamıyacağı bildiriliyordu.

Her nedense Padişah'ın bu irâdesi, Meclis-i Vâlâ'nın konu hakkındaki mütalaası gelmeden çıkmıştır. Esasında Meclis-i Vâlâ'nın mazbatası oldukça gecikmişti. Nihayet 28 Safer 1267 (2 Ocak 1851) de söz konusu mazbata Sadâret Makamı'na takdim edilmiştir. Meclis-i Vâlâ mazbatasında[14], Meclis-i Bahriye'nin mes'ele ile ilgili kararının paralelinde bir karara varılmış ve imtihana tâbi tutulmadan bahriye hocalığı yapılması reddedilmiştir.

Meclis-i Vâlâ'nın da mazbatasının gelmesi ile bu sefer Sadâret Makamı meseleyi tekrar gözden geçirerek, 29 Rebî-ül-evvel 1267 (3 Şubat 1851) tarihli bir takrir ile bütün evrakları tekrar Padişaha arz etmiştir[15].

3 Rebî-ül-âhır 1267 (5 Şubat 1851) tarihinde çıkan irade[16], mektep açacak kimselerin önce durumlarının mahallî meclislerce incelenip, bir mazbata ile tescil edilmesi ve daha sonra bu mazbata ile birlikte İstanbul'a gelerek Bahriye Meclisi'nde yapılacak bir imtihan ile, hocalık yapıp yapamıyacağına kanaât getirilmesi ve durumdan Kaptan Paşa'nın haberdar edilmesi gibi hususlar ihtiva etmekteydi.

Padişah'ın bu yollu irâdesi daha sonra bir genelge şeklinde 19 Rebiül-âhır 1267 (21 Şubat 1851) tarihinde Aydın, Selânik, Girit, Sayda, Cezâir-i Bahr-ı Sefîd, Kıbrıs, Biga, İzmit, Tırhala, Sakız, Bozcaada, Tekfur Dağı, Erdek vali, mutasarrıf ve kaymakamlarına gönderilerek bu hususta gerekli talimât verilmiştir[17].

Netice olarak diyebiliriz ki, devlet kendi denetimi ve gözetimi altında yalnız kendi tebeasının özel bahriye mektebi açmasına müsaade ediyor, dolayısıyla deniz fenlerinin yurt çapında yaygın bir şekilde öğretilmesini destekliyordu.

---

13 *Aynı vesika,* Lef 4

14 *Aynı vesika,* Lef 5 (bkz. klişe VII).

15 *Aynı vesika,* Lef 6 (bkz. klişe VIII).

16 *Aynı vesika.*

17 Söz konusu genelge daha önce tarafımızdan neşredilmiştir. Bkz. A.İ. Gençer, «Özel Bahriye Mektepleri Hakkında bir Genelge (1851) «*Tarih Enstitüsü Dergisi,* 7-8 (İstanbul 1977), 413-417. Ayrıca, Sakız'daki Türk Vakıfları hakkında bkz., Mücteba İlgürel, «Sakız'da Türk Vakıfları», *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 1 (İstanbul 1972), 7-12.

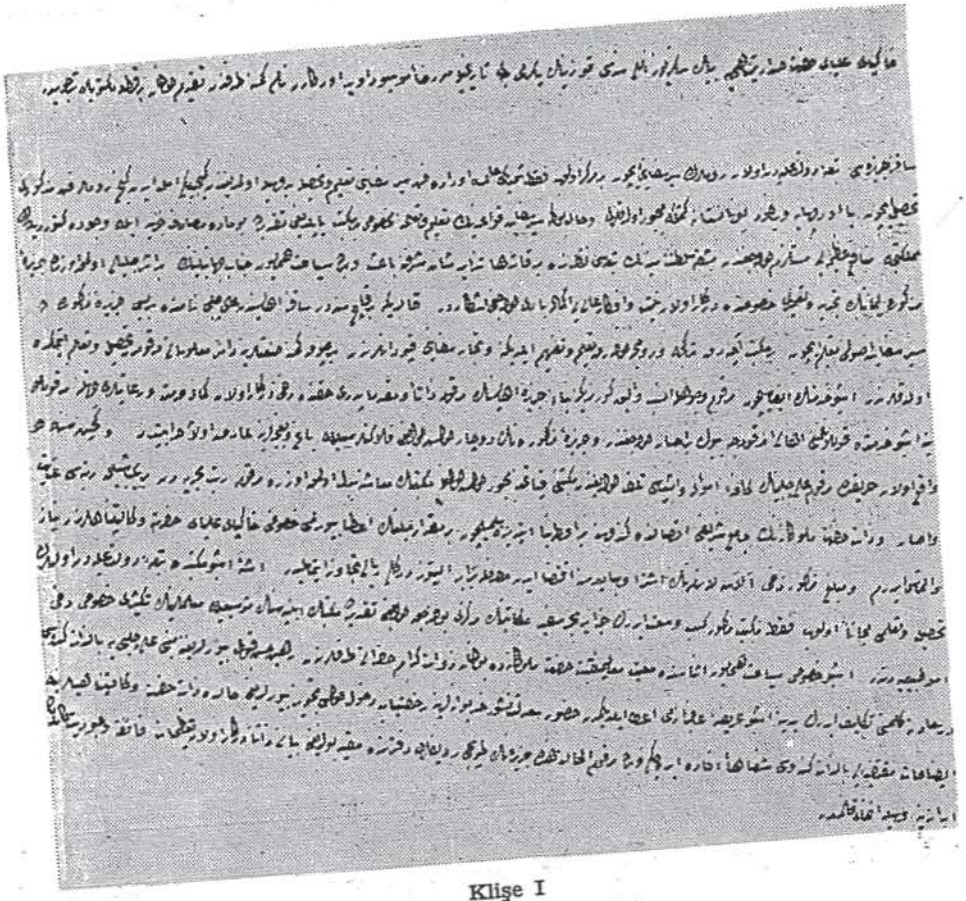

Klişe I
David Urquhart'ın mektubu.

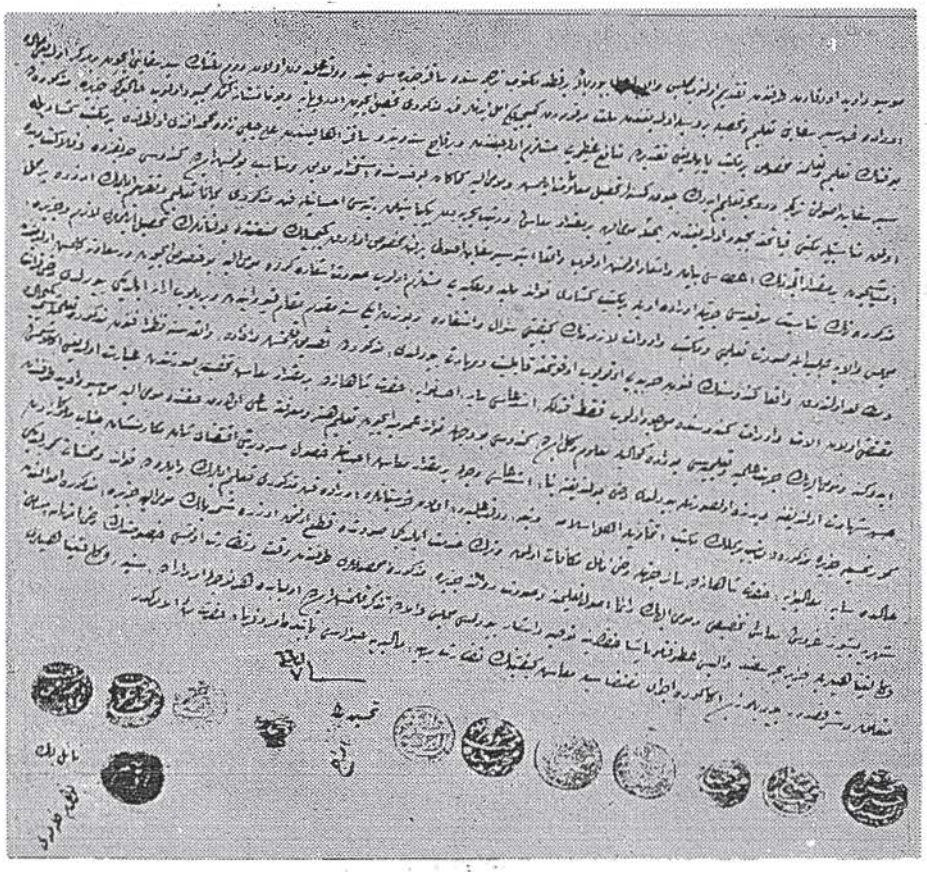

Klişe II
«Meclis-i Vâlâ»nın mazbatası.

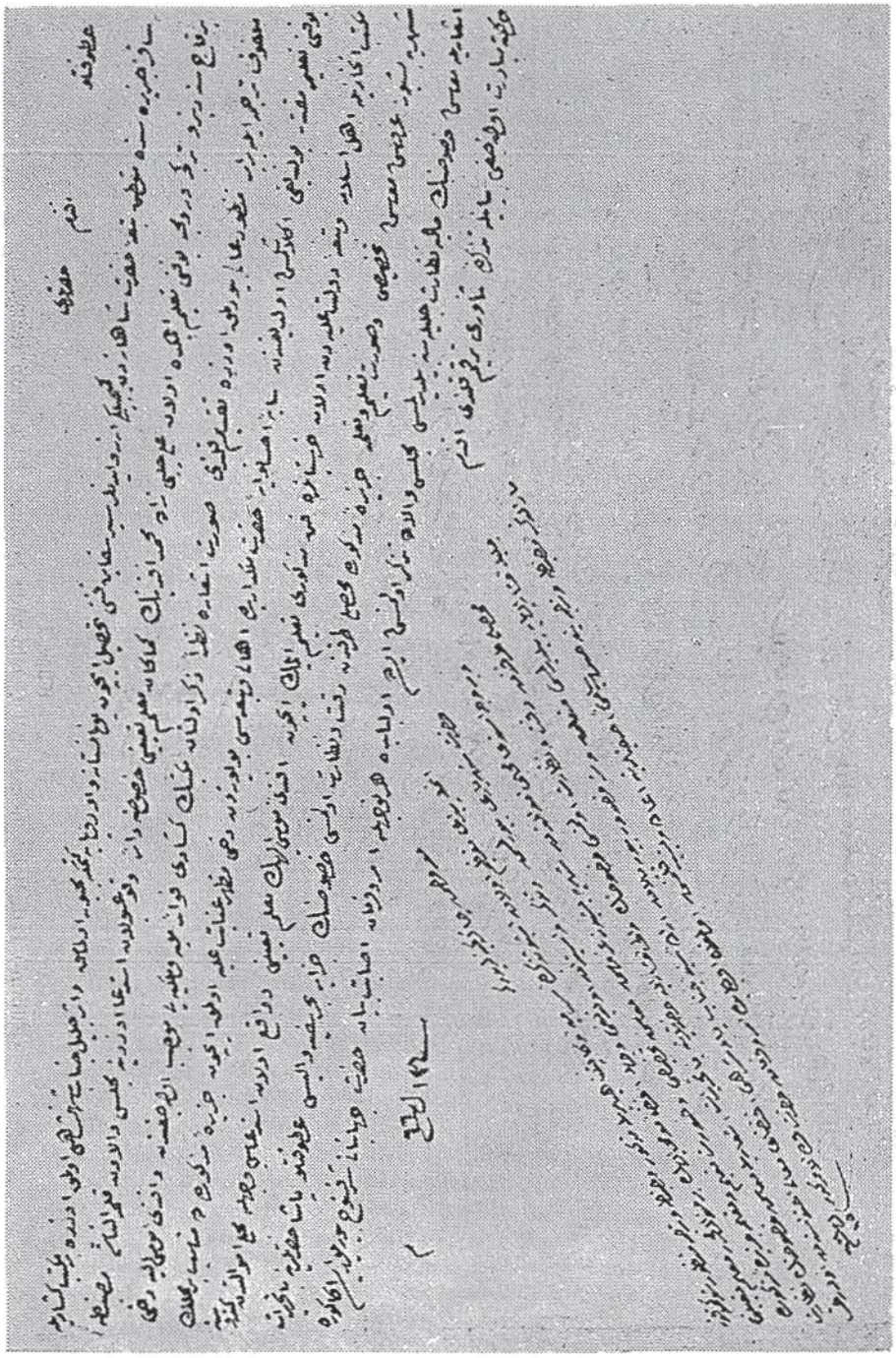

Klişe III İrâde.

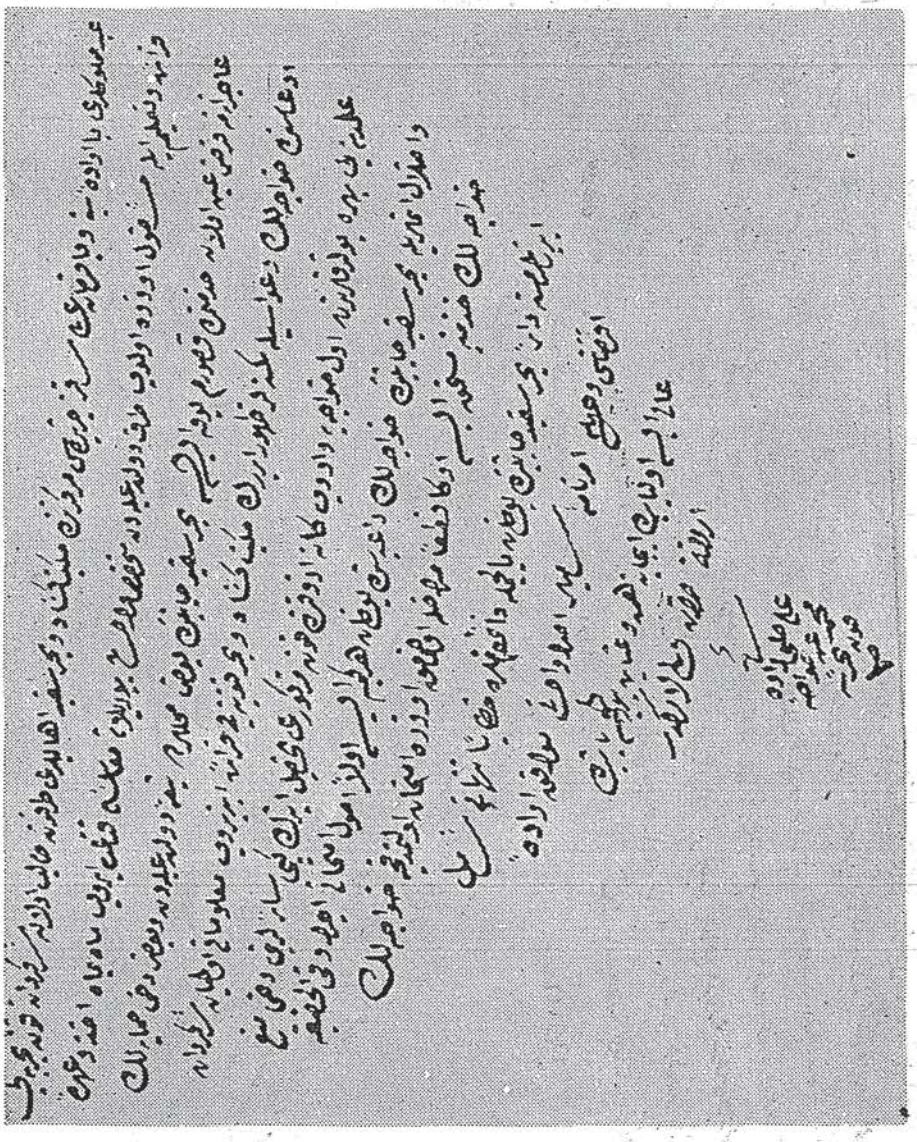

Kilişe IV
«Fünûn-ı Bahriyye» hocası Ali Çelebi-zâde Mehmet Efendi'nin tezkeresi.

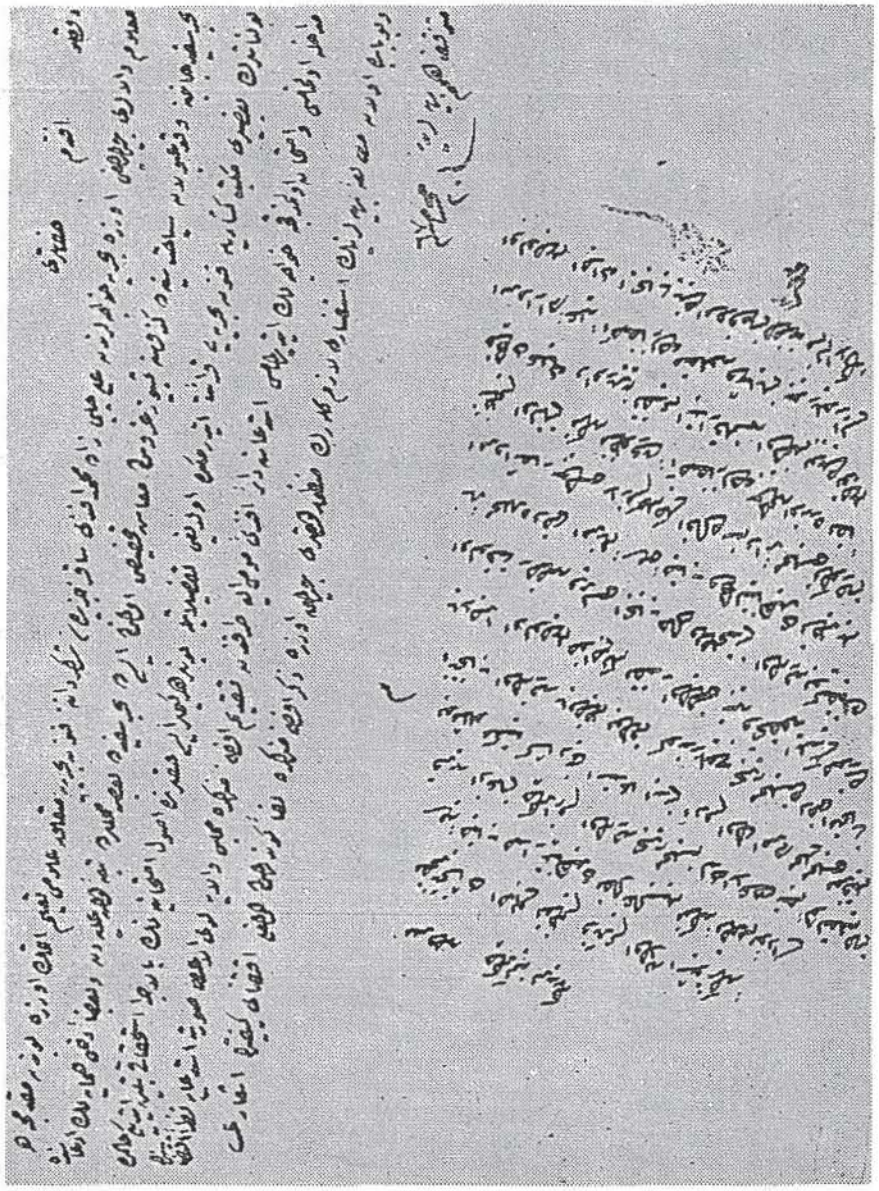

Klişe V
İrâde.

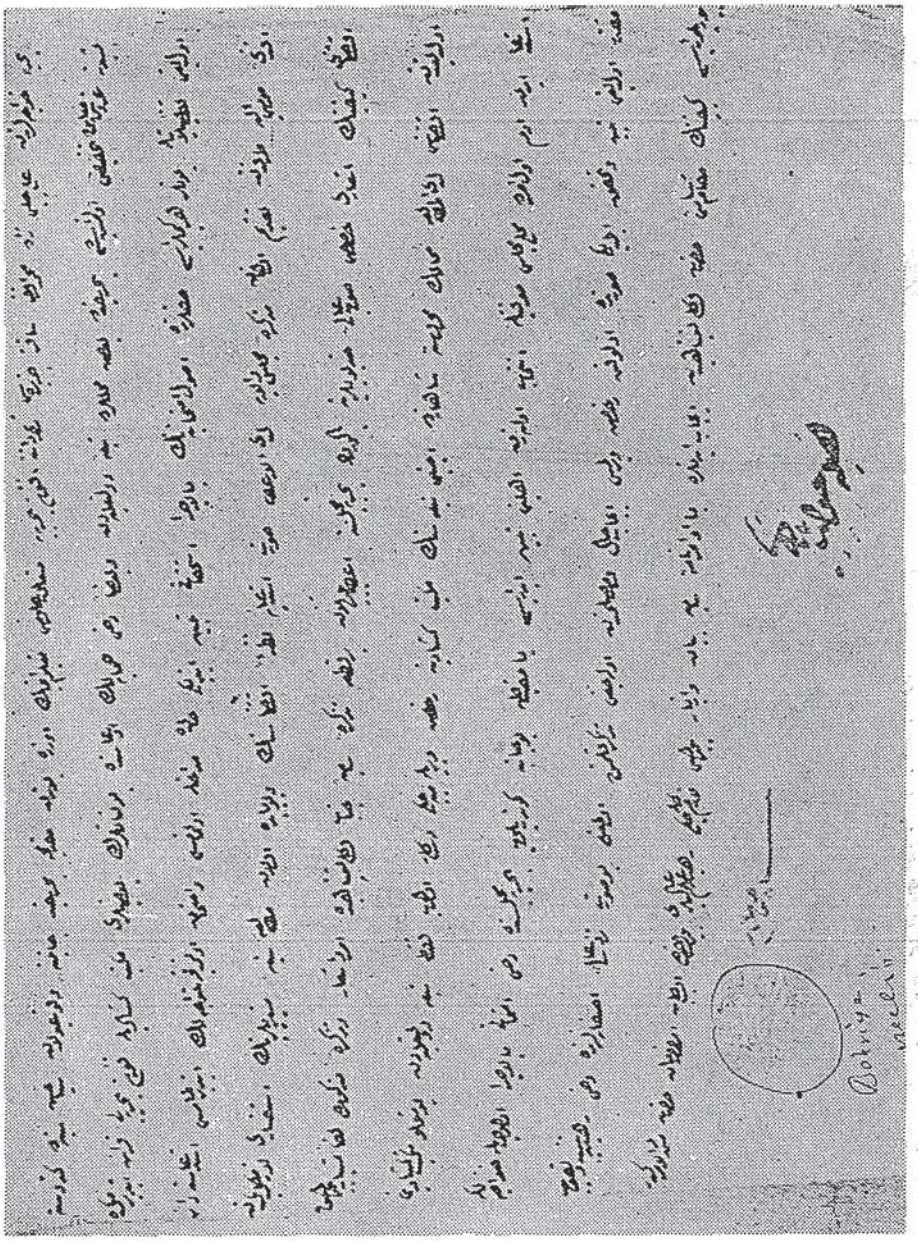

Klişe VI
«Meclis-i Bahriyye»nin mazbatası.

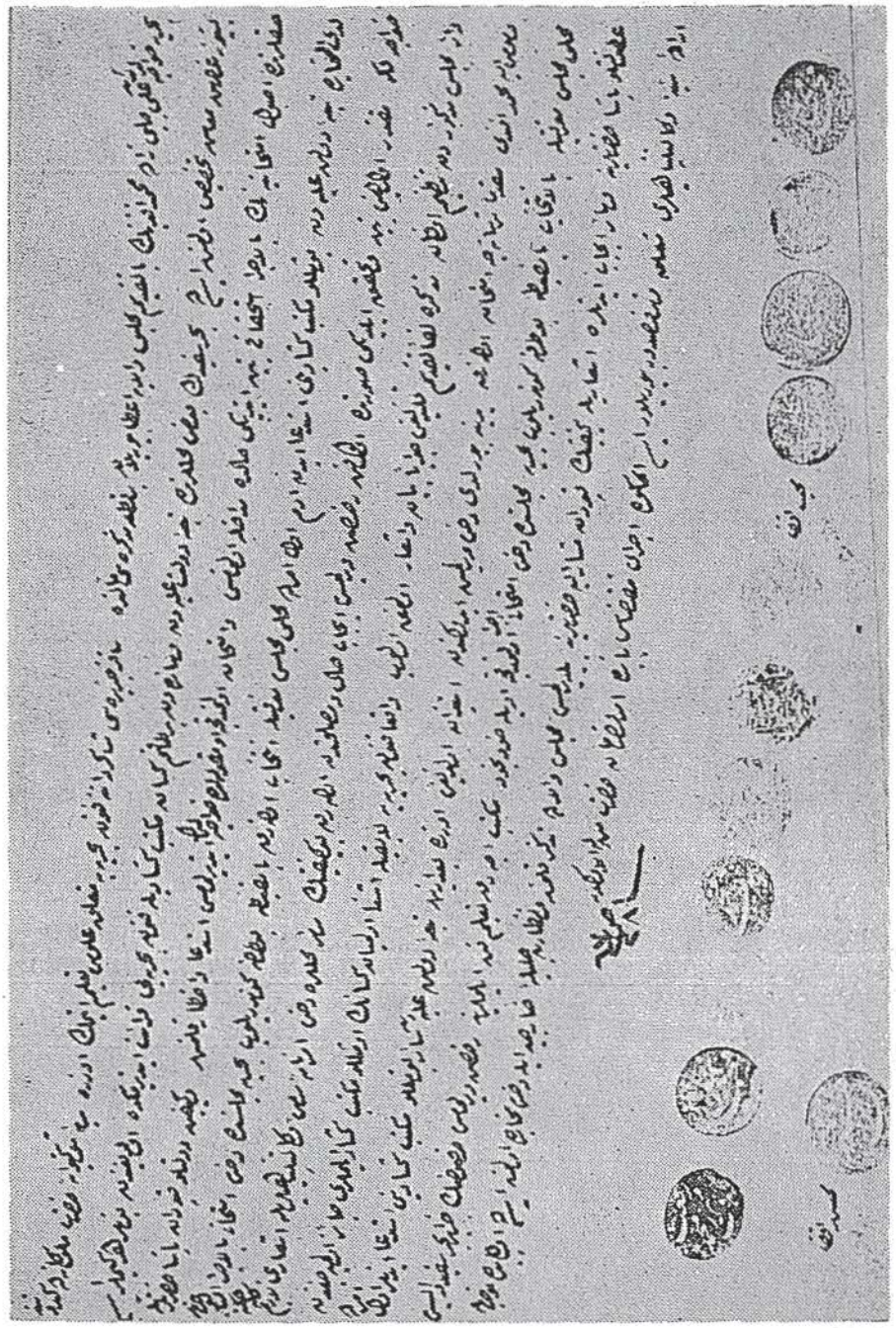

Klişe VII
«Meclis-i Vâlâ»nın mazbatası.

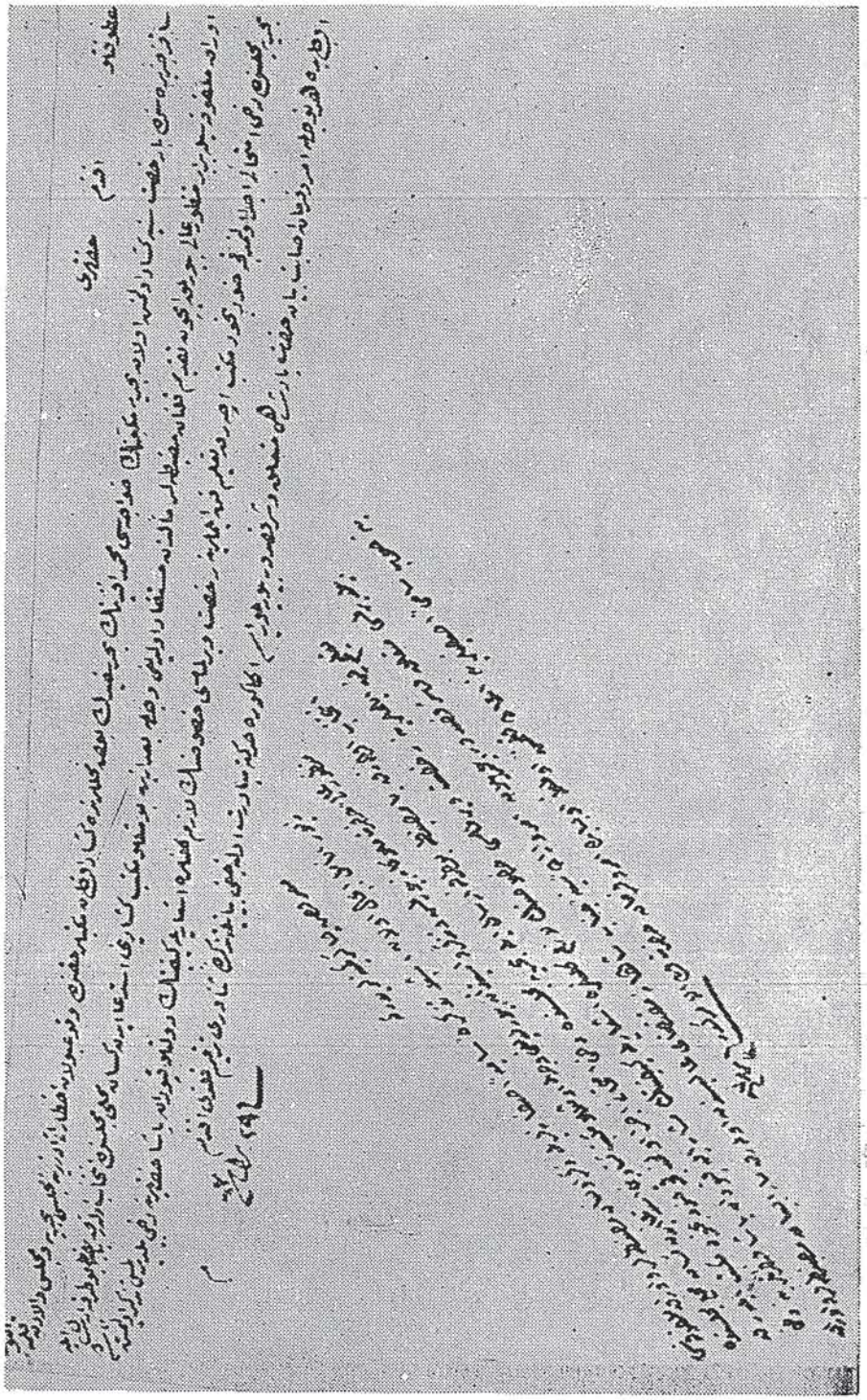

Klişe VIII
İrâde